

Холодне серце

Вільгельм Гауф

Кому траплялося подорожувати по Швабії, той, певно, не минув Шварцвальду. І не тому, що там ростуть такі величезні ялини, яких не побачиш десь-інде, — ні, найбільшу увагу мандрівника привертають тамтешні люди. Височенні на зріст, широкоплечі й дебелі, вони дуже відрізняються від жителів сусідніх околиць. Здається, ніби той міцний дух, що ранками пашисть від ялин і яким дихають ці люди, розширює їхні груди, прояснює очі, сталить і гартує тверду вдачу. Але не тільки високим зростом і дужим тілом, а й своїми звичаями та одягом помітно відрізняються вони од тих, що живуть поза лісом. Найкраще одягаються жителі баденського Шварцвальду. Чоловіки там запускають довгі бороди, носять чорні каптани, широченні штани, червоні панчохи та гостроверхі з великими крисами брилі і в такій одежі здаються особливо поважними та огрядними. Більшість з них займається склярським промислом, а деякі роблять годинники і продають їх по всіх-усюдах.

По той бік лісу живуть такі самі люди, але звичаї та побут у них інакші, ніж у склярів. Це лісоруби: вони валять ялини, обрубують гілля і спускають плоти по Нагольду й Неккару, а далі по Рейну — і вниз за водою, аж до моря, до самої Голландії. На морі вже добре знають шварцвальдців з їхніми довгими плотами. Вони причалюють до всіх міст, повз, які їх несе течія, в кожному зупиняються і гордовито чекають, чи не купить хто їхнього товару — балок та дощок. Та найкращий ліс — міцні й довгі балки — вони продають за великі гроші в голландських гаванях, де будують кораблі. Ці люди звикли до суворого мандрівного життя. Нема для них більшої втіхи, як майнути на плоту за водою, нема гіршого смутку, як знову вертатися на суходіл. Навіть одягом своїм вони відрізняються од шварцвальдських склярів: ходять в каптанах з темного грубого полотна, носять широченні зелені підтяжки та чорні шкіряні штани, з кишень яких, мов почесна ознака їхнього ремесла, визирають мідні аршини. Та чи не найбільшою їхньою гордістю є чоботи, такі величезні, що, мабуть, ніде на всьому світі таких не носять: натягнуті халяви сягають високо за коліна, і плотогони хлюпаються в глибокій воді, не замочуючи ніг.

Ще до недавнього часу всі шварцвальдці і по цей, і по той бік лісу вірили в лісовиків та лише в останні роки почали позбуватися тих дурних забобонів. Цікаво, що й лісовики, які нібито живуть у глушині шварцвальдських лісів, носять різний одяг. Місцеві жителі запевняють, що невеличкий, доброї вдачі лісовичок Склярчук, який живе по цей бік лісу в околиці склярів, показується людям тільки у гостроверхому брилі з широкими крисами, в жилетці до колін і в червоних панчішках. А другий, велетенський Міхель-Голландець, що шастає по той бік лісу, вдягається, як плотогон. Ті, хто його бачив, розповідають про його чоботи: "Такі великі, що звичайній людині по самісіньку шию сягнули б!" — і божаться, що анітрохи не перебільшують.

З оцими лісовиками та з одним шварцвальдським парубком трапилась одного разу

дивна пригода. Саме про неї я й хочу вам розповісти.

Жила собі в Шварцвальді одна вдова, Барбара Мунк. Її чоловік випалював з дров вугілля і з того жив, а як помер, то мати стала потроху привчати до того самого діла свого шістнадцятилітнього сина. Молодий Петер Мунк, стрункий бравий парубок, не противився тому, бо ще при батькові нічого не бачив, крім вогнища, біля якого просиджував цілими тижнями в диму та кіптяві. Інколи брудний, зашмарований сажею, спускався він возом у ближні містечка й продавав там вугілля. Робота вугляра така, що в нього є чимало часу для думок про всяку всячину — і про себе, й про інших. Бувало ото, сидить Петер Мунк коло вогнища, а навколо нього темним натовпом стоять Старі дерева, і так тихо-тихо всюди... І тоді огорне його сум, аж сльози душать горло, Щось його смутить, а що саме... — він ніяк не зрозуміє. Зрештою, він таки збагнув, що причина його смутку — то злиденна його доля. "Бути якимсь брудним вуглярем, — думав він, — яке то осоружне життя! Он які показні склярі, годинникарі або музики в неділю увечері. А коли б він, Петер Мунк, добре помився, та причепурився, та вдяг-ся в батьків святковий каптан з срібними гудзиками й у нові червоні панчохи, — одне слово, став би парубок хоч куди, — то однаково всі б сказали: "Ет, та це всього лиш злидар-дровопал!"

Навіть плотогонам з того боку лісу він заздрив. Коли повз нього проходили ці лісові велетні, вдягнуті в гарну одержу, розцяцьковану гудзиками, пряжками та ланцюжками — не менше ніж на півфунта срібла на кожному, — коли, порозставлявши широко ноги, вони зневажливо дивились, як танцюють інші, і, мов грошовиті голландські купці, посмоктували довгі німецькі люльки, — тоді йому здавалося, що нема в світі щасливіших людей, ніж оті плотогони. А вже коли ці улюбленці щасливої долі, граючи в кості, запускали руки в кишені й повними пригорщами витягали звідти гроші, в Петеровій голові зовсім каламутилось, і він сумно чвалав додому, до своєї хатини; траплялося, що святкового вечора який-небудь з отих "лісових панів" за одним заходом програвав більше, ніж бідний Петер Мунк міг заробити за цілий рік.

Між тими панами особливо вирізнялися троє, і Петер не знав, кому з них більше дивуватись. Один з них, гладкий, огрядний дядько з червоною, мов жар, пикою, славився як найбагатший чоловік на всю округу. Його звали гладким Езекіелем. Він двічі на рік їздив з лісом до Амстердама, і щоразу йому щастило продати свій товар набагато дорожче, ніж будь-кому іншому; додому він ніколи не повертався, як інші, не тюпав тижнями пішки, а приїздив зовсім по-панському, в кареті. Другий був довгий і сухий, мов тріска, чоловік, на прізвисько довготелесий Шлюркер. Найбільше заздрив Петер його надзвичайній сміливості та нахабству. Шлюркер не боявся нікого і, коли приходив до корчми, то хоч би скільки там тис лося людей, забирав собі місця більше, ніж четверо найогрядніших людей, бо розкладався з ліктями на столі або простягав свої довгі ноги вздовж усієї лави. І ніхто не наважувався йому й слова мовити проти, бо всі знали, що то неймовірно грошовитий чоловік. Третій був вродливий молодий парубок, великий мастак танцювати: як піде в танок, то дивитися любо, — недарма його прозвали королем танцюристів. Раніше він був бідняком і робив у наймах в одного

з "лісових панів", а потім одразу розбагатів, мов князь. Дехто казав, ніби він знайшов десь під ялиною глечик з грішми; інші твердили, що, мандруючи з хазяйськими плотами, він поблизу міста Бінгена-на-Рейні витяг з води, мов рибу, цілу скриньку з золотом: там, мовляв, була колись велика схованка Нібелунгів. Одне слово, так чи інакше, а став він одразу багатий, і всі, од великого до малого, шанували його, наче принца.

Оцих трьох чоловіків і згадував Петер Мунк, сидючи сам у густому лісі. Щоправда, всі вони мали одну ваду, за яку їх ненавиділи, — були дуже немилосердні до тих бідняків, що, заборгувавши, не мали змоги повернути їм гроші. Шварцвальдці — народ з м'яким серцем, але, ненавидючи трьох багатіїв за скнарість, вони не могли не шанувати їх за товсті гаманці: бо хто ж іще міг так розкидатися грошима, немов вони з неба сиплються?

"Так далі тривати не може, — вирішив нарешті глибоко засмучений Петер: напередодні було свято, і люд гуляв у корчмі. — Коли мені не поталанить розбагатіти, то я сам собі щось заподію. Ах, якби то я був такий багатий, як гладкий Езекіель, або такий хоробрий та дужий, як довготелесий Шлюркер, або такий славнозвісний, як король танцюристів, та щоб міг так, як він, кидати музикам золото! І де той хлопець так розжився на гроші?" В думці Петер перебрав силу всяких способів здобути багатство, та жоден з них не вдовольнив його. Потім пригадалися йому старовинні легенди про людей, яких зробив багатими лісовик Голландець або другий — маленький Склярчук. Ще як був живий батько Петера, до них учащали всякі люди. Зберуться та як почнуть, бувало, згадувати й розказувати, хто з місцевих багатіїв коли й як розжився, то кінця — краю не видно. І рідко коли обходилося у їх оповіданнях без тих лісовиків. Так, так... Він, Петер, навіть тепер міг би пригадати собі ту примовку, яку треба проказати біля великої старої ялини посеред лісу, щоб викликати малого лісовика. Починалася вона так:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє...

Та далі, хоч як напружував Петер пам'ять, а ніяк не міг пригадати жодного слова. Багато разів він думав, чи не спитати йому про кінець примовки у когось із старих людей, але кожного разу його спиняв страх: а що коли вони здогадаються про його потаємні заміри? До того ж йому здавалося, що легенда про Лісовика Склярчука не дуже відома і що цю примовку мало хто знає, а то б у лісі було куди більше багатих людей. І справді, чому ні його батько, ні інші бідні люди не робили спроб розбагатіти?

З такими думками завів якось Петер розмову про лісовиків зі своєю матір'ю, але та нічого нового йому не розповіла, а з примовки вона пригадала тільки перший рядок. Тільки й того, що додала, ніби малий лісовик виходить лише до тих людей, котрі народилися в неділю між одинадцятю та другою годиною. І ще зауважила, що Петерові, коли б він знав примовку, пощастило б викликати лісовика, бо він якраз народився в неділю опівдні.

Як почув отаке Петер-дровопал, то аж затремтів від радості. Йому страшенно

кортіло негайно спробувати своє щастя. Він вважав, що досить знати частину примовки й народитися в неділю, аби викликати до себе лісовика. З тим заміром, продавши одного дня все своє вугілля, він не став розкладати нового вогнища, а вдягся в святковий батьків каптан та нові червоні панчохи, нап'яв нового капелюха, взяв у руки свою довгу двохаршинну палицю і попрощався з матір'ю, сказавши:

— Піду оце до міста. Бо скоро вже мені тягнути жеребок у солдати, то я хочу піти до військового начальника та нагадати йому ще раз, що ви — вдова, а я — ваш єдиний син.

Мати похвалила сина за таку дбайливість, а він тим часом подався до великої ялини. Вона стояла на найвищій горі Шварцвальду, і навколо на дві години ходу не було жодного сільця чи навіть окремої хатини, бо люди вважали, що жити поблизу тієї гори недобре. І хоча тут росли височенні й міцні дерева, люди дуже неохоче їх рубали, бо часто-густо траплялось якеє лихо лісорубові: то сокира одскочить від дерева та вгрузне в ногу, то ялина дуже швидко звалиться і покалічить або й на смерть придушить чоловіка. Найкращі дерева, тут вирубані, йшли тільки в перепал на вугілля або дрова. Жоден плотогон не хотів спускати на воду колоди з тієї гори, бо ходила поголоска, ніби людині не пощастить на річці, коли в плоту буде хоч одна деревина з того заклятого місця. Тому-то на горі, як ніде інде, дерева росли так густо та високо, що серед ясного дня тут було темно, мов уночі, і Петерові, коли він туди зайшов, стало моторошно. Ніде не було чути ані голосу, ані ходи, ані єдиного звуку сокири. Здавалося, що й пташки не полюбляють це похмуре місце. І тільки Петерова хода лунко відгукувалась у його вухах.

Петер Мунк знайшов посеред лісу галявину й зупинився біля величезної старої ялини — в Голландії за неї дали б чимало грошей. "Отут, мабуть, — подумав Петер, — і живе лісовик". Він зняв з голови капелюх, низенько вклонився ялині, зібрався з духом і промовив: "Добри вечір вам, пане Склярчук!" Та на його привітання ніхто не відповів. Кругом було надзвичайно тихо, як і раніше. "Мабуть, треба спершу проказати примовку", — подумав Петер і почав:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє...

Коли Петер Мунк проказав ці слова, то з жахом побачив, як з-за товстелезного стовбура ялини визирнула невеличка чудернацька постать старого дідуса. Лісовик був точнісінько такий, як розказували ті, хто його бачив: у чорному каптані, червоних панчохах, гостроверхому брилі, — обличчя в нього було невдоволене, але розумне. Та лишенько — як швидко воно, те обличчя лісовика, з'явилося, так само швидко й зникло!

— Пане Склярчук! — трохи почекавши, гукнув Петер. — Будьте ласкаві, вийдіть, не лишайте мене в дурнях... Пане Склярчук, якщо вам здається, ніби я вас не бачив, то ви дуже помиляєтесь: я добре вас бачив, як ви визирнули з-за дерева.

І знову ніякої відповіді, тільки інколи Петерові здавалося, ніби хтось за деревом тихесенько й весело собі посміхається. Зрештою у Петера увірвався терпець, і він забув

навіть про страх, який ще й досі огортав його серце.

— Підожди-но, старе луб'я! — крикнув він. — Я тебе таки впіймаю! — І одним скоком кинувся на той бік ялини... Але там не було ніякого лісовика, а тільки маленька чепурненька білочка з переляку майнула вгору на маківку дерева.

Петер Мунк сумно похитав головою. Тепер він зрозумів, що не зробив усього, що треба: не закінчив примовки. А коли б він знав останній її рядок, то, безперечно, викликав би лісовика. Петер знову силкувався пригадати кінець примовки, але, хоч як він напружував пам'ять, нічого не виходило. Білочка спустилася на нижню гілку ялини і, здавалося, глузувала з нього. Вона вмивалася, мов кошени, згортала колесом свого пухкого хвостика, дивилася на Петера розумними очима, і йому почало ввижатися, нібито в неї з'явилася людська голова в гостроверхому брилі, а на задніх лапках червоні панчішки та черевики. Одне слово, ця білочка була дуже втішним звірятком, проте Петерові Мунку стало дуже страшно, бо йому здавалося, що всі ті дивовижі кояться не без нечистої сили.

Майже бігцем подався Петер додому. Сутінки ставали дедалі густішими, дерева немовби зсовувались, перетинаючи шлях, і Петера охопив такий переляк, що він мчав з гори щодуху... І тільки тоді зник його страх, коли він почув десь недалеко собаче гавкання, а потім побачив між деревами спершу димок, а далі й хатину. Коли ж він наблизився й побачив, як одягнені господарі, то тільки тоді помітив, що з переляку побіг у протилежному напрямі й опинився по той бік гори, у лісорубів. У тій хатині жили старий чоловік, його син — господар хатини, та кілька онуків-підлітків. Петер попросився переночувати. Вони прийняли юнака приязно, не питаючи навіть, як його звуть та звідки він є, почастували яблучним вином, а ввечері запросили до столу їсти смаженого глухаря — найбільші шварцвальдські ласощі.

Після вечері всі посідали коло великого каганця з соснової живиці. Ближче до світла розташувалися з шитвом у руках господиня з дочками, трохи віддаля примостилися чоловіки: вони поглядали на швачок та посмоктували собі люльки. Хлопці не гаяли часу й видовбували та різьбили дерев'яні ложки й виделки. Надворі тим часом знялася буря. Вітер вив, мов звір, і сказано налітав на великі ялини; було чути то з того, то з іншого боку страшний гуркіт грому, і здавалося, що буря вириває дерева з корінням, а грім розбиває їх на тріски. Онуки хотіли побігти в ліс подивитися, що там робиться, але дід grimнув на них суворим голосом, подивився сердитим оком і завернув назад.

— Я б нікому не радив виходити тепер за поріг, — сказав він, — бо, побий мене Бог, той не вернеться вже назад: сьогодні вночі Міхель-Голландець вирубує й теше собі нове стерно до плоту.

Онуки здивовано глянули на діда. Хоча вони вже не раз чули про лісовика Міхеля, але почали прохати старого, щоб розказав їм про нього ще раз до пуття. Тепер Мунк теж не дуже багато знав про Міхеля-Голландця — по той бік лісу про нього не часто говорили, — і йому так само закортіло послухати про цього лісовика. Тому й він приєднався до хлопців і спитав старого, що воно таке, той Міхель.

— Пан-хазяїн цього лісу. А з того, що ви в свої літа ще й досі нічого не чули про Міхеля, я бачу, що ви, мабуть, з того боку, з-за гори, або, може, ще й далі живете. Гаразд, я розкажу вам про Міхеля-Голландця все, що сам знаю, як колись від старих людей чув... Років, може, з сотню назад, — так казав мій дід, — то ніде на світі не було совісніших людей, ніж тут, у Шварцвальді. Тепер, як завелось багато дурних грошей, люди попсувалися, втратили сором. Так ото, бачте, сто років тому жив тут один багатій-пан, і було в нього чимало наймитів-робітників. Він ганяв плоти далеко вниз до Рейну, і завжди йому добре щастило, бо, нема що казати, був той пан людиною совісною і богобоязною. Аж ось приходить одного вечора до його порога чужий чоловік, якого він ніколи раніше і в вічі не бачив. Одежа на ньому була тутешня, як у плотогона, та тільки сам такий високий на зріст, що на добру голову вищий за всіх. Ніхто б і не подумав, що такі величезні люди бувають на світі. Став той парубок-здоровань проситися до пана на роботу, а пан подивився на нього, побачив, що такий дядько подужає яку завгодно ношу потягти, сторгувався з ним, і на тім по руках ударили. То з Міхеля такий був робітник, якого пан ніколи ще не мав. Як візьметься, бувало, рубати, то рубає за трьох, а як несуть з одного кінця колоду шестеро, то з другого він сам підтримує. Як ото попоробив він з півроку, то прийшов до хазяїна й почав просити: "Наваляв я, пане, доволі колод, тепер хотілось би подивитися, куди вони підуть. То чи не вирядили б ви мене з плотами на сплав?"

Хазяїн йому каже: "Я не хочу тобі перечити, Міхелю, якщо ти вже надумав поїхати в світ, хоча, скажу по правді, такі дужі, як ти, люди мені потрібні тут, на порубці лісу. А на плотам треба мати звичку й тямую до того. Та вже нехай цього разу буде по-твоєму".

Так і зробили. Плот для Міхеля вирішили зробити з найбільших колод. То що ж би ви думали? Ще не смерклося, як уже поперетягав довготелесий Міхель колоди на берег, та всі такі товсті й довгі, що ніхто таких і не бачив, а він кожну припер жартуючи на плечах та ще в додачу неймовірної довжини стерно. Хазяїн тільки радів, отаке бачачи, та в думці прикидував, скільки вторгує за такі колоди. А Міхель і каже: "Це, щоб було на чому їхати мені, бо на тих малих трісках я не поїду". В подяку за його працювитість хазяїн подарував Міхелеві пару чобіт, але той відклав подаровані чоботи набік і показав свої, яких ще ніхто раніше не бачив. Мій дід запевняв, що важили вони не менше сотні фунтів, а завдовжки були більше двох аршинів! Коли пліт спустили на воду, настала черга дивуватися плотогонам. Бо замість іти помалу, як і належало такому величезному плоту, він, тільки-но потрапивши на течію, майнув, мов стріла. До Кельна прибули вдвоє швидше, ніж звичайно. Тут вони й мали продавати ліс, але Міхель сказав товаришам: "Якщо ви справжні купці, то не прогавте свого! Невже ви гадаєте, що в Кельні купують ліс для себе? Де там! Вони купують у нас за півціни, а потім перепродують в Голландію. То продаймо тут дрібніший ліс, а з великими колодами самі подамося в Голландію і що заробим лишки, то й буде наше".

Отак підмовив усіх Міхель, а ті й пристали: хто хотів побачити Голландію, а хто поїхав заради грошей. Один тільки й знайшовся між ними совісний, що намагався одраяти людей від обману. Та його ніхто не послухав, і всі зараз же й забули про його

слова, — всі, крім Міхеля. Так-от, поїхали вони далі і незабаром були в Роттердамі. Тут їм дали за ліс чималі гроші, особливо за здоровенні Міхалеві колоди. Як побачили плотогони такі великі гроші, то аж захмеліли з радощів. Міхель залишив одну частину панові, а три роздав людям. І пішли вони по шинках та кишлах лигатися з усякою голотою та матросами й процвиндрювати ті гроші в карти та на різні витребеньки. А того совісного чоловіка продав Міхель якомусь купцеві, що торгував невільниками, — так ніхто про нього більше й не чув. Відтоді Голландія стала раєм для всіх плотогонів, а Міхель — їхнім королем. Хазяї довго нічого не знали про торг у Голландії, а тим часом люди привозили звідти додому гроші, погану лайку, недобрі звичаї, пияцтво та картярство.

Де подівся потім Міхель-Голландець, ніхто не знає, а тільки він не вмер, а вже сто літ, як відьмачить тут, у лісі. Розказують люди, що багато кому він допоміг забагатіти, але ціною їхніх грішних душ, бодай і не казати вам того. Отже, це правда, що він і досі в отакі грозові ночі никає по тій горі, де ніхто не рубає дерева, і там підшукує і валяє, котре краще та товще дерево. Це мій батько не раз на власні очі бачив. Свої колоди Міхель потім дарує тим, хто втрачає совість та йде до нього. Опівночі спускають вони пліт на воду, і Міхель спроваджує їх у Голландію. Та коли б я був тамтешнім королем, то розніс би того Міхеля на шмаття картечцю, бо всі ті кораблі, де є хоч одна його колода, гинуть у морі. Саме через це тепер так часто трапляються нещастя на морі. Та і як же то може бути, щоб з доброго дива потонув такий корабель, як дзвіниця завбільшки? А воно ось як: коли в таку грозову ніч зрубує Міхель дерево, то замість нього випадає з корабля якась стара колода, і вода одразу заливає й топить корабель. Отаке розказують про Міхеля-Голландця, і то правда, що все лихо тут від нього. О, він може зробити чоловіка багатим! — додав старий таємниче. — Та я б не схотів того багатства! Не хотів би я опинитись у шкурі товстого Езекієля або довготелесого Шлюркера. Та й танцюрист-король не кому іншому продався!..

Тим часом буря вщухла. Петерові дали під голови мішок з листям, поклали його на лежанці й побажали на добраніч. Ніколи ще йому не верзлося такого, як тієї ночі. То йому ввижався Міхель-Голландець, який, зірвавши з завісів вікно, простягав йому своєю величезною лапою повен гаман золота і дзеленькотів ним; то здавалось, ніби малий Склярчук їздить по хаті на великій зеленій пляшці, то вчувався сміх, як там, на горі, і хтось шепотів йому на ліве вухо чудну пісню:

У Голландії червінців ой багато! Коли хочеш, то придбай. Найдрібнішу за них плату, Хлопче, дай, дай, дай!

Потім він чув цю саму пісню уже в лівому вусі, а тоненький голосок Склярчука шепотів йому: "Дурний ти, Петере, дурноверхий ти дровопал! Невже не добереш рими до слова "бує", а ще народився в неділю опівдні! Шукай же, дурню, шукай!"

Петер кидався й стогнав уві сні, силкувався знайти риму, але так нічого й не придумав. Прокинувшись удосвіта, він сів за стіл, обіперся на руки й пригадав свій сон. У вухах у нього ще чулося шепотіння: "Шукай же, дурню, шукай!" І він знову почав думати, підшукуючи рими до "бує" — і все марно. Аж тут повз хату за вікном пройшло

в ліс троє хлопців. Один з них саме зачинав пісню:

Ой на горі гуляю, Округ ліс буяє, Долиною мила йде, До себе гукає...

Петера мов блискавкою освітило.

— Ага, так до "буяє" буде в лад "гукає"! Ну, тепер, пане Склярчук, ми з вами поговоримо!

Він швиденько забрав свого капелюха та палицю, попрощався з господарями і вдруге попрямував до гори.

Петер ішов поволі, складаючи останній рядок пісні. Склав він його, як уже був майже на горі, й так зрадів, що аж підстрибнув. І тут побачив він за деревами здоровенного дядька, вдягнутого плотогоном, з довгою, мов корабельна щогла, костурякою в руці. Коли той став наближатися до нього, Петер з жахом побачив, що то сам Міхель-Голландець.

— Петере Мунк! Що тобі тут треба на горі? — спитав лісовик громоподібним голосом.

— Доброго здоров'я вам, пане-господарю! — відповів Петер, удаючи з себе сміливого, а сам аж тремтів од страху. — Я оце вертаюсь додому.

— Петере Мунк! — сказав лісовик і подивився на хлопця суворим пронизливим поглядом. — Твоя не тут стежка додому!

— Воно й правда, відхилився трохи вбік, — погодився Петер, — та сьогодні дуже парко, то я хотів пройтися холодком.

— Не бреши, нікчемний дровопале, — визвірився Міхель, — бо я тут на місці приб'ю тебе дрючком! Ти думаєш, я не знаю, як ти старцював у малого? Ех, ти — зробити таку дурість!.. Добре, що хоч не знаєш примовляння. Та то ж скнара, те мале луб'я — і дає небагато, а кому й дасть, то той життю не радий... Ти горопаху, Петере, і мені тебе шкода. Такий бравий, гарний парубок, а палиш дрова! Он інші розкидають пригорщами золото, а ти перебиваєшся копійками. Чи то життя?

— Та це ви правду кажете — нікчемне життя!

— Ну, то слухай: я багато кому допоміг у скруті, і ти не будеш перший. Кажи, скільки золота дати тобі для початку?

Міхель трусонув свою здоровенну кишеню, і там задзвеніли гроші зовсім так, як чув Петер уві сні. Петера аж посудомило від тих слів, його кидало то в жар, то в холод: адже він розумів, що Міхель дає гроші не просто з ласки, а буде добре за те правити. Петерові пригадалися слова діда про місцевих багатіїв, і його пройняв неймовірний жах.

— Дуже, дуже вам дякую! — крикнув він. — Але не хочу з вами зв'язуватися, бо добре вас знаю!.. — і щодуху побіг геть.

Та довгоногий лісовик не відставав од нього і все бурмотів глухо, з погрозою:

— Ти ще каятимешся, Петере Мунк, бо в тебе на лобі написано і в очах світиться, що ти мене не обминеш. Ось послухай, я хочу сказати тобі одне розумне слово... Та не біжи так, бо онде вже моя межа...

Як почув те Петер та побачив рівчака, на який показував лісовик, то так припустив,

що й Міхель побіг за ним з лайкою та погрозами. В розпачі Петер зважився стрибнути через рівчак, бо бачив, як замірився лісовик шмагонути його костуром. Він перескочив щасливо, а костуряка розсипалась у повітрі на тріски, мов об стіну луснула, і один шмат пролетів над самісінькою головою.

Радіючи, хотів Петер пошпурити той оцупок Міхелеві назад, та тільки-но взяв у руки, як той заворушився і зробився страшною гадюкою, що вже роззявила отруйні щелепи й витріщилась на нього палючими очима. Петер неймовірно злякався. Він хотів кинути гадюку додола, та вона цупко обкрутилася навколо руки і вже наблизила страшне жало до його лиця. Аж раптом з лісу вилетів величезний глухар, вхопив гадюку дзьобом і знявся з нею високо вгору, Міхель, що лишився по той бік рівчака, аж заревів, мов скажений, побачивши, як глухар потяг гадюку.

Тремтячи всім тілом, знеможений Петер почвалав далі. Стежка вужчала, хащі густішали, й незабаром хлопець опинився біля величезної ялини. Він знову, як і вчора, чемненько вклонився, привітався до малого лісовика й проказав:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє... Хто в неділю уродивсь, той тебе гукає!

— Не зовсім добре потрапив, Петере, та вже нехай буде так, — почув він тоненький, лагідний голосок у себе за спиною.

Озирнувшись, Петер побачив під чепурною ялиною малого дідочка в чорному каптанці, червоних панчохах та крислатому брилі. Обличчя його було приязне, а борода, мов розчесана куделя. Дідок курих люльку з блакитного скла, а коли Петер підійшов ближче, то побачив, що на ньому все скляне: одежа, черевики, бриль, — тільки з м'якого, немовби ще гарячого скла, бо як ворухився старий, то воно гнулося, наче сукно.

— Тебе перестрів той нахаба Міхель? — промовив дідок, якимось чудно покахикуючи. — Він хотів тебе добре налякати, та я відібрав його хитру костуряку, вже він її більше не побачить.

— А так, пане Склярчук, — промовив, кланяючись, Петер, — я й справді перелякався. Дякую вам, що визволили: адже це ви були тим паном глухарем? Я оце до вас за порадою: погано мені живеться, з дровопалів у люди не виб'єшся. А я ж молодий і думаю: може, з мене й вийде що путнє. А подивлюсь на інших — он як вони високо сягнули! Хоча б, скажімо, Езекіель або король танцюристів — у них грошей, як полови.

— Петере, — озвався дідок дуже серйозно. — Петере, не кажи мені про них. Що толку, як вони порозкошують зо два роки, а потім будуть нещасними? Не нехтуй своїм ділом, Петере: і твій батько, і дід були совісні люди, а проте все життя дрова палили. Я не хочу думати, що тебе привело до мене бажання стати гультьєм.

Петер злякався й засоромився.

— Ні, — промовив він, — гультьяйство, я сам знаю, корінь усіх лих. Та не думайте, що мені більше до вподоби інше становище, ніж моє. Дровопал — це щось таке мізерне на світі, що рівняти не можна зі склярами, плотогонами або годинникарями.

— Дивний ви рід, люди, — говорив далі лісовик. — Мало хто з вас вдовольняється

тим, що має. Ну, а якби ти був склярем, хіба б тобі не кортіло зробитися лісовим паном, а став би паном, то не заманулось би хіба стати лісничим або й чим більшим? А втім, гаразд! Якщо ти обіцяєш бути працюючим, то я допоможу тобі, Петере, бо вдовольняю три бажання кожної людини, котра народилась у неділю й спромоглася викликати мене. Два вибирай по своїй волі, а третє я відкину, коли загадаєш щось дурне. Ну, то кажи зараз, чого тобі хочеться. Тільки дивись, Петере, щоб було путяще й корисне.

— О, який ви добрий, пане Склярчук! Ну... коли вже мені можна попрохати все, чого серце бажає, так найперше... я хочу танцювати краще від короля танцюристів і завжди мати в кишені стільки грошей, як товстий Езекиєль.

— Йолоп! — з гнівом вигукнув старий. — От нікчемне бажання: вміти танцювати та мати гроші на гру в кості! Соромся, дурню, нівечити свій талан-долю! Яка тобі та твоєї матері користь буде, що ти пострибаєш і попиячиш у шинку в неділю, а цілий тиждень житимеш злиднем? Ще даю я тобі на волю друге бажання — надумай щось розумніше.

Петер почухав потилицю.

— А ще я хочу володіти найкращим й найбагатшим на цілий Шварцвальд скляним заводом... з усім приладдям... грошима, щоб розпочати справу...

— Оце й усе? — скривившись, запитав лісовик. — Більш нічого?

— Ну... щоб була в мене гарна конячка... карета...

— Дурноверхий ти дровопале! — гримнув старий і спересердя розтрошив об дерево свою люльку. — Конячка, карета! Розуму, людського толку, тями тобі треба, а не цяцьок! Ну, та не біда: друге твоє бажання ще сяк-так, бо добрий завод прогодує свого хазяїна, аби розум та догляд прикласти до неї, а конячки та карети самі придуть.

— Пане Склярчук, — додав Петер, — то вже нехай буде так, як ви кажете: ще я бажаю розуму, коли вже так дуже він мені, на вашу думку, потрібний.

— Е, ні. Ще з тобою всяк буде, то краще хай третє бажання лишається в запасі. А тепер — марш додому! Отут, — лісовик витяг з кишені гаманця, — дві тисячі золотих. Цього доволі, і вдруге по гроші до мене не приходь, бо почеплю тебе на гілляці — такий у мене звичай. Три дні тому помер старий Вінкфріц, що мав великий скляний завод в Унтервальдені. Завтра ранком іди туди й купи його. Живи, як годиться доброму господареві, працюй, а я тебе навідуватиму й допомагатиму радою. І ще ось що. Перше твоє бажання було лихе. Обходь десятою вулицею шинки, Петере! Вони ще нікого не довели до добра.

Так говорячи, дідок витяг нову люльку, натоптав її сухими ялиновими шишками і встромив у беззубий рот. Закуривши, він приязно простяг Петерові руку, дав ще кілька добрих порад, а потім огорнувся димом і зник у його хмарах, що знялися високо вгору.

Повернувшись додому, Петер застав матір у великій журбі, бо вона вже думала, що його забрали в солдати. Петер весело розповів матері, що зустрів у лісі приятеля, і той йому позичив грошей, щоб він покинув палити вугілля та взявся за інше діло. Незабаром він купив завод, залишив у себе всіх робітників, що там працювали, і почав день і ніч лити скло.

Спочатку все йшло гаразд. Петер узяв собі за звичку цілими днями походжати по

заводу, всюди заглядати, навіть намагався робити якісь зауваження майстрам, а вони поміж собою сміялися з нього; та найбільшою для нього втіхою було дивитись, як дмуть скло. Часом він сам брався до роботи й робив із гарячого скла чудернацькі фігурки. Потім усе це йому набридло, і він почав заглядати до заводу на годинку в день, далі раз на два дні, а там і раз на тиждень. Тепер усі його робітники працювали абияк, а сам Петер почав uczастити до шинку. Він пішов туди першої ж неділі після зустрічі з лісовиком. У шинку вже йшла гуляня: Танцюрист вистрибував, а гладкий Езекиєль дудлив пиво й грав у кості. Петер лапнув у кишені, щоб перевірити, чи додержав Склярчук слова, — аж там і справді було повно срібла й золота. І в ногах у нього немов свербіло — так і тягло в коло. Тільки-но скінчився перший танок, Петер і собі став поруч з Танцюристом, і коли той підскакував на піваршина вгору, то Петер — на цілий аршин, та ще й з такими вихиласами, що вся громада аж очі повитріщала з подиву. А коли люди дізнались про те, що Петер купив завод, та побачили, як він обсипає грішми музик, то ще більше здивувалися. Дехто гадав, що Петер знайшов у лісі скарб, інші говорили про якусь спадщину, і всі тепер шанували його, як великого багатія. Уже першого вечора він програв двадцять золотих, а проте в кишені не меншало.

Побачивши, як його шанують, Петер Мунк дуже втішився. Він розкидав гроші на всі боки, цілими пригорщами наділяючи бідняків, бо добре пам'ятав, як його самого гнітили злидні. Танцюрист був зовсім присоромлений — тепер уже Петера величали королем танцюристів. Найбагатші гравці не наважувалися ставити стільки, скільки ставив Петер, хоча й програвав він чимало. Та чим більше Петер програвав, тим більше ставало у нього в кишені, бо програвав він гладкому Езекиєлю, а він же зажадав від лісовика мати стільки грошей, як Езекиєль; то так воно й виходило: тільки-но той виграв десяток золотих, як у Петера в кишені теж більпще. Згодом Петер зовсім розледачів і сидів за грою не те що кожного свята, а щодня, і тепер його частіше називали Петером-гравцем, ніж королем танцюристів. Тим часом його скляна справа підупала, бо хоч і купив він завод, та не купив секрету, куди збувати скло, і, наробивши його силу-силенну, мусив продавати за безцінь, аби було чим заплатити робітникам.

Одного вечора повертався Петер з шинку додому і, хоча був добре напідпитку, уже журився, що так погано йдуть у нього справи з заводом. Аж ось хтось порівнявся з ним і пішов поруч. Петер глянув і побачив... Склярчука. Тоді парубок мов оскаженів і напався на старого: це той, мовляв, винний в усіх його незгодах.

— Що я тепер маю робити з конем і каретою? — вигукував він. — Що я маю з заводу, з усього скла? Коли я був дровопалом, то жив без журби та клопоту. А тепер не знаю, що й робитиму, як прийдуть описувати все моє майно й спродадуть за борги!

— Он як! — сказав старий. — То це я винен у твоїй недолі? Це така твоя мені дяка? Хіба тебе хто силував виказувати таке бажання? Ти хотів бути склярем, а не знаєш, де продавати скло. Чи не казав я: розуму тобі, Петере, розуму треба!

— Що там розум! — не вгавав Петер. — Я не дурніший від інших і зараз покажу тобі це, діду! — Він схопив старого за комір і закричав: — Тепер ти в моїх руках, шварцвальдський лісовику! Зараз же вдовольни моє третє бажання! Я хочу ось тут, на

місці, мати двісті тисяч золотих, будинок і... Ой лишенько! — раптом заверещав він, бо дідок перекинувся в палюче скло, обсмалив йому руку, мов огнем, і зник без сліду.

Опечена рука ще довго нагадувала Петерові про його невдячність та дурість. Потім він заспокоїв себе думкою: "Нехай. Коли навіть і продадуть завод, то в мене ще лишається гладкий Езекіель. Поки в нього в кишенях є гроші, вони будуть і в мене!" Та склалося по-іншому. Якось у неділю Петер під'їхав до шинку, вискочив з карети й запитав у хазяїна, чи тут уже гладкий Езекіель.

— Уже тут, Петере! Уже граємо! — озвався з-за стола сам Езекіель.

Петер помацав у себе в кишені й зрозумів, що Езекіель при грошах: кишеня була набита золотом і сріблом.

Петер сів грати. Він вигравав і програвав і сидів, поки настав вечір, поки порозходились усі-совісні люди. Тоді інші двоє гравців сказали:

— Годі, час додому!

Та Петер умовив гладкого Езекіеля залишитися ще. Той довго не хотів, а потім сказав:

— Гаразд, я порахую свої гроші, а тоді гратимем на п'ять золотих, бо менше — не гра!

Він витяг гамана, полічив гроші — там було сто золотих. Отже, Петер, і не рахуючи, вже знав, скільки він сам має. Як раніше Езекіє-леві щастило, так тепер не таланило: він раз у раз програвав. Зрештою він витяг останнього золотого й промовив.

— Ще раз, Петере! А коли й цього програю, то ти мені, як добрий хлопець, позичиш, щоб відігратися.

— Скільки хочеш, хоч сто золотих! — відповів Петер, радіючи щасливій грі.

Товстий Езекіель кинув кості — йому випало п'ятнадцять очок. Кинув Петер — випало вісімнадцять. І тут він почув позад себе знайомий голос: "Кінець гри!"

Петер озирнувся й побачив Міхеля-Голландця. З переляку він впустив додолу гроші, що вже був вийняв з кишені. Товстий Езекіель не бачив лісовика й вимагав, щоб Петер позичив йому десять золотих. Мов уві сні опустив Петер руку в кишеню, але там нічого не було. Він шукав по всіх кишенях, вивертав одержу — ніде нічогісінько! І раптом він згадав своє перше бажання: мати стільки грошей, як гладкий Езекіель. І то усе його багатство розвіялось, мов дим.

Езекіель і хазяїн здивовано дивились, як Петер шукав і не міг знайти гроші. Спочатку вони йому не повірили й самі обмацали його кишені, а нічого в них не знайшовши, страшенно розлютились і почали кричати, що Петер чаклун і всі свої гроші разом з виграшем чарами одіслав додому. Петер уперто виправдовувався, та все було проти нього. Езекіель погрожував, що розкаже про цю пригоду всім шварцвальдцям, а хазяїн лякав, що ранком піде в місто й сповістить старшину, що Петер — чаклун, і нехай його привселюдно сплять живцем. Потім обидва, мов звірі, кинулися на Петера, набили його й витурили на вулицю.

Жодна зірка не світилася на небі, коли Петер сумно повернувся додому, проте він бачив поруч себе чийось темну постать. Потім почув глухий голос:

— Ну що, Петере Мунк, скінчилося твоє панування? А хіба я тобі того не казав, як ти побіг тоді до дурного Склярчука? Тепер сам бачиш, що виходить, коли нехтують мою порадою. Ото краще приходь до мене, бо мені тебе шкода. Ще жоден з тих, хто звертався до мене, не каюся. Якщо ти не боїшся, то приходь завтра на гру й поклич мене — я там буду весь день.

Петер добре бачив, хто говорить до нього. Йому стало страшно, і він, не відповідаючи, побіг мерщій додому.

В понеділок на його заводі з'явилися небажані гості — судочинці з міста. Старший з-поміж них привітався, спитав, як Петерові спалось, а тоді витяг великий аркуш паперу, де були перелічені всі Петерові борги, й суворо запитав, чи збирається він платити. Петер відповів, що платити не має чим, то нехай вони опишуть усе його добро: завод, двір, стайню тощо. І поки ті ходили й нищпорили по всіх закутках, надумав Петер піти в ліс, на гору, міркуючи, що коли не допоміг йому малий лісовик, то, може, з великим пощастить. Він побіг туди, та так швидко, наче за ним по п'ятах гналися судочинці. Коли Петер минав галявину, де вперше зустрівся з Склярчуком, йому здалося, ніби хтось схопив його за руку, однак він вирвався й перебіг через знайому межу.

— Пане Міхель, пане Міхель! — гукнув він, і враз височенний плотогон з'явився перед ним.

— Прийшов-таки? — осміхнувся Міхель. — Що, хочуть зідрати з тебе шкуру і продати за борги? Та то байдуже. Все твоє лихо через Склярчука. Коли вже дарувати, то дарувати як слід, а не так, як той скнара! Ходімо, — покликав він і повернув у хаші. — Підемо до мене, побачимо, чи зладнаємо торг.

"Зладнаємо торг?" — думав Петер. — Що ж він з мене візьме і що я можу продати? Чи, може, доведеться служити йому, або як?"

Вони пішли далі лісом і зупинилися перед глибоким темним яром. Лісовик швидко збіг вниз і, ставши на дні яру, зробився неймовірно великим, як дзвіниця. Він простяг Петерові широку, мов стіл у шинку, руку.

— Сідай на долоню, — гукнув він, і голос його розкотився, наче грім, — та тримайся за палець, бо впадеш!

Петер, тремтячи від страху, послухався. Він сів на долоню і міцно вхопився за велетенський палець.

Вони спустилися дуже глибоко, проте на дні яру не було темно, навпаки — сонце світило тут ще дужче, ніж нагорі, і Петер раз у раз заплющував очі. Міхель-Голландець почав меншати, аж поки став на зріст такий, як звичайно. Він підвів Петера до хати, яка нічим не відрізнялась од заможних селянських хат у Шварцвальді. Всередині теж не було нічого дивовижного: дерев'яний годинник, велика груба, широкі лави — все звичайне. Міхель посадовив гостя за стіл, вийшов з кімнати й за хвилину повернувся з квартою вина та кухлями. Випивши, лісовик розбалакався й почав розповідати Петерові про веселе життя, про чужі країни, гарні міста, річки, та так, що Петерові закортіло самому все те побачити, і він не криючись признався в тому Міхелеві.

— Коли й чуєш ти в собі силу за щось взятися, то дурне серце твоє раз-два тьохне, і ти вже тремтиш. Або коли хтось зачепить твою честь... Чи стане розумний чоловік тим журитися? Чи ти головою відчуваєш, як хто тебе вилає брехуном або негідником? Чи, може, в тебе в животі заболіло, як прийшли до тебе вимагати борги, виганяти з хати? Скажи-но, що в тебе тоді заболіло?

— Серце, — відповів Петер, приклавши руку до грудей, бо йому здалося, ніби там щось завмерло.

— Ти роздавав сотні золотих нікчемним старцям та різним волоцюгам, а яку мав з того користь? Вони побажали тобі здоров'я, а став ти від того дужчим? Та ти за половину тих грошей мав би власного лікаря! А що тебе спонукало витягати з кишені гроші й роздавати їх направо і наліво? Твоє серце, знову ж таки воно, а не очі, не язик, і не руки — ні, тільки серце. Ти, як кажуть, все береш близько до серця.

— То як же так зробити, щоб було інакше? Ось я силкуюся спинити серце, а воно все-таки калатає й болить.

— Е, хлопче, — зареготав Міхель, — сам ти з ним нічого не вдієш, а ось віддай цю калаталку мені, то побачиш, як добре буде без неї.

— Віддати вам моє серце? — з жахом скрикнув Петер. — Та я миттю ж сконаю на місці. Ні, нізащо!

— Ну, коли тобі робитиме таку операцію лікар, то ти, звичайно, сконаєш, а в мене зовсім інша річ. Та ось іди сюди і подивися сам!

Міхель підвівся, відчинив двері до сусідньої кімнати й пустив туди Петера.

Коли Петер переступив через поріг, серце його боляче стиснулось, але він цього навіть не помітив — так його вразило те, що він побачив. На дерев'яних полицях в банках з прозорою рідиною стояли людські серця, і на кожній банці був напис, чие то серце. Петер з цікавістю читав ці написи: там було серце короля танцюристів, гладкого Езекієля, судового старшини, лісничого, шістьох лихварів, вісьмох військових начальників, трьох міняйлів — одне слово, це був склад найшанованіших сердець з усієї округи.

— Дивись, — сказав Голландець, — усі вони повідкидали геть турботи, ці серця більше не тремтять від страху та жалю, і їхні колишні власники почувають себе дуже добре, вирядивши з дому такого морочливого гостя.

— Що ж вони мають у грудях? — спитав Петер, у якого аж у голові запаморочилося з дива.

— Ось що, — і Міхель витяг з шухлядки й показав Петерові кам'яне серце.

— Як? — вигукнув Петер, не в змозі подолати страху, що шмагонув його морозом по шкірі. — Серце з каменю? Та послухайте, пане Міхель, воно ж холодне, як крига!

— То правда, тільки цей холодок не шкодить. Навіщо серцю треба бути гарячим? Зимною добра горілка краще нагріє, ніж воно, а літом, коли навкруг парко й задушливо, то прохолода в грудях навіть приємна. І, як сказано, таке серце не тремтить ні від страху, ні з марного жалю до чужого лиха.

— Оце й усе, що ви хочете мені дати? — спитав Петер. — Я сподівався грошей, а ви

мені хочете дати каменюку!

— Ні, я думаю, сто тисяч золотих буде для початку доволі. Як добре почнеш, то швидко станеш мільйонером.

— Сто тисяч? — зрадів Петер. — Ну, так ми з вами напевно поладнаємо. Згода, пане Міхель! Давайте мені камінь і гроші, а калаталку можете вийняти з грудей.

— Я знав, що ти розумний хлопець, — приязно осміхаючись, сказав Голландець. — Ходімо вип'ємо ще, а тоді я дам тобі гроші.

Обидва знову посідали за стіл і пили й пили, аж поки Петер заснув.

Прокинувся він од звуків поштового ріжка і побачив, що сидить в розкішній кареті і їде широким шляхом. Висунувшись з вікна, він побачив ген-ген позаду рідний Шварцвальд. Спочатку Петер не повірив, що то він сам їде в кареті, бо навіть одяга була на ньому інша, потім, виразно пригадавши все, що сталося, вигукнув:

— Звичайно, це я, Петер Мунк, і ніхто інший! Він собі сам дивувався, що йому анітрохи не шкода залишати рідний край, де він прожив увесь свій вік, не шкода матері, яка десь там мучиться в злиднях. До всього йому було байдужісінько. "Як добре, — подумав Петер, — що сльози, зітхання, туга за рідним краєм — усе зникло з мого серця бо, дякувати Міхелеві, воно тепер у мене холодне й кам'яне".

шкода залишати рідний край, де він прожив увесь свій вік, не шкода матері, яка десь там мучиться в злиднях. До всього йому було байдужісінько. "Як добре, — подумав Петер, — що сльози, зітхання, туга за рідним краєм — усе зникло з мого серця бо, дякувати Міхелеві, воно тепер у мене холодне й кам'яне".

Він приклав руку до грудей: там було тихо, ніщо не ворушилось. "Якщо він так само дотримав слова про сотню тисяч золотих, це буде зовсім непогано", — вирішив Петер і почав нишпорити по кареті. Він побачив купу всякого одягу, якого тільки можна було забажати, але грошей не знайшов. І лише після всього натрапив на шкіряний мішок, де лежали тисячі сріблом і золотом та банкові чеки на всі великі міста світу. "Ну, тепер я маю все, що хотів", — подумав він, зручно вмовстився в кареті й поїхав собі далі.

Два роки мандрував Петер по світу, позираючи з карети на всі боки й зупиняючись у різних містах. Та ніщо його не тішило: ні краєвиди, ні музика, ні танці, бо кам'яне серце було байдуже до всього чарівного й гарного. Тільки й радощів було Петерові, що їсти, пити та спати. Так він жив і жив, тиняючись без пуття по світу: для розваги їв, від нудьги спав. Часом йому згадувалось, який він був колись веселий і щасливий, дарма що бідний. Як тоді втішався він співами, зеленим гаєм і немудрою їжею, що мати приносила йому в ліс!.. Перебираючи в пам'яті минуле, він дивувався з того, що тепер ніколи не сміється, а раніше ж реготався з нічого. Коли хтось інший сміявся, він для годиться розтягав рота в усмішці, та в душі лишався байдужим. І хоча він тепер був завжди спокійний, ніщо його не вдовольняло. Не туга за рідним краєм, а порожнеча в душі та нудьга погнали його назад додому.

Коли він проїхав Страсбург і побачив удалині ліси батьківщини, знову зустрів дужих, веселих і приязних швардцвальдців, почув їх гучну й лунку мову, йому здалося, ніби його серце знову забилося, але то лише кров швидше бігла по жилах. Йому

здалося, що він зараз заплаче від радості, але марно: адже в нього кам'яне серце, а каміння — мертва й не може ні радіти, ні плакати.

Насамперед він пішов до Міхеля-Голландця. Той зустрів його по-приятельськи.

— Ну от, Міхелю, — сказав Петер. — Попоїздив я по всіх світах, багато чого побачив, та все то дурниці: ніде нічого, крім нудьги, немає. Ваш камінець, що лежить у мене в грудях, багато від чого мене захищає: я не гніваюсь, не сумую, та зате ніщо мене й не веселить, і я живу немовби наполовину. Чи не можете ви зробити його хоч трохи рухливим?.. Або, ще краще, поверніть моє старе серце. За двадцять п'ять років я до нього звик, і хоча робило воно часом дурниці, та було зате веселе і втішне.

Лісовик недобре осміхнувся.

— Тільки коли до тебе прийде смерть, Петере, тоді повернеться твоє м'яке й чутливе серце і тоді ти відчуєш, що на тебе чекає — радість чи горе. А поки ти живий, тобі його не бачити. То правда, наїздився ти, Петере, доволі, але ж яка користь з такого життя? Оселись десь тут, у лісі, збудуй хату, одружись, помножай своє багатство. Тобі бракує діла, і нудьгуєш ти від неробства, а серце тут ні при чому.

Петер не сперечався і вирішив, що йому й справді треба взятися до якогось діла. Голландець подарував йому ще сто тисяч золотих, і вони розійшлися приятелями.

Скоро по Шварцвальду пішов поголос, що Петер Мунк повернувся і став ще багатшим, ніж раніше. І, як це звичайно буває, ті, хто відцурався од нього, коли він втратив багатство, тепер, зустрічаючи його в шинку, вітали, тисли руку, розхвалювали його коня, розпитували про подорож. А коли Петер знову сів грати з гладким Езекіелем, то був уже в такій шані, як і колись. Склярство він тепер облишив і почав торгувати лісом, щоправда, тільки про людське око, бо головним його заняттям стала спекуляція зерном та лихварство. Незабаром половина шварцвальдців стала його боржниками. Гроші він позичав тільки під десять процентів, а хліб продавав тільки убогим, котрі не могли зразу заплатити, а потім переплачували втричі. Він заприятелював із старшим судочинцем, і коли хтось своєчасно не платив Мункові грошей, той вітром летів до винуватого, продавав його манаття й виганяв з хати. Спочатку це завдавало неабиякого клопоту багатому Петерові, бо всі вигнані товпились у нього за порогом і благами змилювались. Та коли він завів двох псів-вовкодавів, то та музика, як сказав Петер, швидко вщухла. Він посвистував, нацьковував псів, а люди тікали щодуху.

Та найбільше мороки мав він із "старою бабою" — так він називав тепер рідну матір. Після того, як їхню хату й двір продали за борги, вона дуже бідувала, а коли повернувся багатий син, то не схотів на неї й дивитись. Часом мати приходила до його нового будинку — стара, безпомічна, ледь шкутильгаючи з костуром. Переступити поріг вона боялася, бо одного разу Петер уже вигнав її геть, і вона жила милостинею від чужих, хоча син міг би доглянути її старість. Та холодне Петерове серце ніколи не ворушилось, і він байдуже дивився на суху старечу постать з благально протягнутою рукою. Скривившись, витягав він срібну монету. Загортав у папір і через слугу подавав матері. Він чув, як стара дякувала й бажала йому щастя й здоров'я, як вона кахикала,

шкутильгаючи з двору, і думав при цьому, що знову змарнував свої гроші.

Зрештою Петер надумав одружитися. Він знав, що в Шварцвальді кожен батько з радістю віддасть за нього свою дочку, і тому був дуже вередливий при виборі, — йому хотілося, щоб і тут йому всі заздрили. Петер об'їздив усі околиці, заглянув скрізь, але жодна з найгарніших дівчат-шварцвальдок не припала йому до смаку. Нарешті дійшла до нього чутка, що найкраща й найсправедливіша дівчина на весь ліс — дочка убогого дроворуба. Вона жила осторонь, самотою, доглядала батькове господарство і зовсім не бувала на вечірках, навіть у великі свята. Як почув Петер про таке чудо, то відразу поїхав до батька сватати дівчину. Батько чарівної Лізбет зустрів великого пана здивовано, але ще більше здивувався, коли довідався, чого той приїхав. Та думав він недовго і зараз же дав згоду, бо сподівався, що тепер настане кінець його злидням. Що ж до красуні Лізбет, то вона була слухняною дочкою і не противлячись стала Петеровою жінкою.

Але життя бідної дівчини склалося зовсім не так, як вона сподівалась. Вона вміла добре господарювати, а проте не могла нічим догодити чоловікові, бо була милосердною до людей і думала, що не буде великої втрати, коли вона дасть убогим якийсь гріш. Довідавшись про це, Петер суворо сказав: "Навіщо ти переводиш мое добро на старців та всяку голоту? Хіба ти принесла мені в дім якийсь посаг, що так розкидаєшся грішми? Живучи у свого батька, юшки не мала з чого зварити, а тут смітиш грошима, мов та княгиня. Як ще так робитимеш, то скуштуєш мого кулака!" Бідолашна Лізбет часто плакала в своїй кімнаті, тепер їй хотілося краще повернутись назад, в убогу батькову хату, ніж жити з скупим, безсердечним чоловіком. Не знала вона, що в Петера кам'яне серце, а то не дивувалася б, чому він нікого не любить.

Одного разу Лізбет сиділа перед хатою, пряла й співала пісеньку. Аж ось на дорозі побачила вона старого німчного дідка з важким клунком на плечах. Уже здалека було чути, як старий кахикає і крекче. Добросердій жінці стало дуже шкода його.

— Дайте мені, милосердна пані, води напитися, — попросив дідок. — Несила йти далі...

— Навіщо ж ви в такі літа отак мучитесь? — співчутливо запитала жінка.

— Злидні, пані, злидні примушують, — відповів старий. — Така багата пані, як ви, не знає, що то за лихо злидні. Ох, хоч би ковточок води в рот!

Лізбет швиденько схопилась і винесла старому кухоль води, та коли глянула, який він нещасний, то не стримала серця і, згадавши, що чоловіка немає вдома, принесла келих вина й окраєць хліба.

— Натє, їжте на добре здоров'я. Вино з хлібом корисніше від самої води.

У старого аж сльози з очей покотились.

— Я дожив до сивого волосся, а мало бачив таких милосердних людей, як оце ви, пані Лізбет. Нехай же вам щастить в усьому. Таке серце не лишиться без винагороди.

— Звичайно, ні! Вона тут же, на місці, одержить винагороду! — почувся страшний голос.

Обернувшись, вони побачили червоного від гніву Петера.

— Ти розливаєш старцям моє найкраще вино і даєш мій келишок до губ голодранця! — накинувся він на дружину. — Так ось же тобі!..

Лізбет кинулась йому в ноги, благаючи простити її, та хіба кам'яне серце може прощати? Петер щосили шмагонув жінку по прекрасному чолу своєю дубовою палицею, і та, непритомна, впала дідові на руки. Петер кинувся був до неї, щоб подивитись, чи жива вона, коли почув добре знайомий голос:

— Не турбуйся, Петере-дровопал! Це була найчарівніша квітка Шварцвальду, а ти її розтоптав, і більше вона не цвістиме.

Петер зблід і промовив:

— Так це ви, пане Склярчук? Ну, що сталося, те сталося, так і буде! Я сподіваюся, ви не потягнете мене до суду за вбивство?

— Нещасний! — озвався лісовик. — Що мені з того, як я твоє смертне тіло почеплю на шибениці? Ні, не земного суду бійся, а іншого, суворішого, бо ти продав свою душу нечистому.

— Коли я й продав своє серце, — закричав Петер, — то лише ти в тому винний, ти з своїм облудним багатством. Ти сам погнав мене на загибель, змусив шукати допомоги в іншого, і на тобі лежить відповідальність!

Як тільки він це промовив, так став Склярчук рости й товщати і зробився великим та кремезним; очі стали з добрячі тарілки завбільшки, а уста — мов піч, і з них пашів огонь. Петер упав навколішки і весь тремтів — не захистило його і кам'яне серце. Мов яструб кігтями, схопив Склярчук Петера за в'язи, крутнув ним, мов сухим листом, і брязнув об землю, аж ребра затріщали.

— Нікчемний хробак! — загув, мов грім, лісовик. — Та я б міг тебе, якби схотів, рознести на шмаття, бо ти зневажив хазяїна лісів. Тільки заради цієї мертвої жінки, що нагодувала й напоїла мене, даю тобі тиждень строку. Не повернешся на добрий шлях, то зітру тебе на порошок, і підеш ти просто в пекло!

Уже вечоріло, коли побачили люди на землі непритомного Петера. Хтось приніс води й оприснув його. Петер глибоко зітхнув, довго оглядався круг себе, потім спитав, де пані Лізбет. Ніхто її не бачив. Петер подякував людям і пішов у дім. Він обшукав усі закапелки, заглянув у льох і на горище — жінки ніде не було. Отже, все це йому не наснилося. Незвичні думки зароїлись у Петера в голові: він думав про свій кінець. Він питав себе, як піде туди, на той світ, пригнічений сльозами й горем нещасних бідняків, котрих він цькував собаками, мовчазним відчаєм рідної матері, кров'ю добросердої Лізбет, Що скаже він її батькові, коли той прийде і спитає: "Де моя дочка, твоя дружина?"

Цілу ніч він мучився безперестанку, прокидався щохвилини, бо над вухом шепотів ніжний голос: "Петере, добудь собі тепліше серце", — голос його жінки. Вдень він пішов у шинок, щоб хоч трохи розважитись, і зустрівся там з гладким Езекіелем. Петер сів поруч і завів розмову. Говорили про погоду, про війну, про податки і, нарешті, про смерть. Петер запитав у Езекіеля, що він думає про загробне життя, як воно там буде. Той відповів, що коли тіло поховують у землю, то душа піде або в рай, або в пекло.

— То поховають і серце разом? — напружено спитав Петер.

— Авжеж! — відказав Езекіель.

— А як людина вже без серця? — не вгавав Петер.

Гладкий страшно глянув на нього.

— Що ти хочеш цим сказати? Натякаєш на мене, думаєш, може, що я не маю серця? — спалахнув він.

— Ні, чому ж. Маєш, та кам'яне! Гладкий спантеличено озирнувся навколо — чи не чує їх хто сторонній — і промовив:

— Звідки ти знаєш? Чи й твоє вже більше не б'ється?

— Не б'ється більше, — озвався Петер, — принаймні тут, у моїх грудях. Скажи мені, — адже тепер ти знаєш, про що я думаю, — що буде з нашими серцями?

— Знайшов чим журитись? — осміхнувся Гладкий. — Наживешся усмак на світі — і край! То добре, що ми маємо кам'яні серця і не знаємо страху перед такими думками.

— Воно правда, та все-таки я інколи думаю про смерть і, хоча тепер вона мене не лякає, пригадую собі, як жахався її колись, як був ще хлопчиськом, — відповів Петер.

— Ну, добра нам ждати нічого, — зауважив Езекіель. — Я колись питав учителя, то він сказав мені, що буде після смерті: безгрішні серця підуть угору, а важкі — униз, і я думаю, що наші каменюки мають добрячу вагу.

— Це так, — погодився Петер. — А знаєш, інший раз мені самому бридко, що маю таке черстве серце.

Так вони погомоніли й розійшлись. А вночі Петер знову почув знайомий шепіт: "Петре, добудь собі тепліше серце!" Він не каюся, що вбив дружину, та коли казав слугам, що вона виїхала, то кожного разу думав: "І де вона ділась?"

Минуло шість днів. Щоночі Петер чув жінчин голос і все згадував погрози малого лісовика. На сьомий день уранці він схопився з ліжка й промовив сам до себе: "Гаразд, спробую, чи не розживусь на тепліше серце, бо цей байдужий до всього камінь робить моє життя нудним і порожнім!" Він одягся, скочив на коня й поскакав у ліс. Заїхавши в глушину, він спішився, піднявся на гору, підійшов до старої ялини й проказав свій вірш-примовку: "Гей, дідусю-лісовик, віком вельми давній..."

Тоді вийшов до нього Склярчук, та не веселий і приязний, як колись, а засмучений і похмурий. На ньому був каптанець з чорного скла та широка стьожка-жалоба на брилі. Петер добре знав, за ким журиться старий.

— Чого ти хочеш від мене, Петере Мунк? — глухо спитав лісовик.

— Я маю право ще на одне бажання, пане Склярчук, — відповів Петер, опускаючи додолу очі.

— Хіба люди з кам'яним серцем можуть чогось бажати? — здивувався старий. — Ти ж усе маєш, чого кортіло твоєму дурному розумові, і мені важко вдовольнити твоє бажання.

— Ви ж мені обіцяли вдовольнити три бажання, і одне лишилося за мною, — не вгавав Петер.

— Так, — погодився лісовик, — тільки я можу зректися своєї обіцянки, коли твоє

бажання нерозумне. Ну, та гаразд, кажи, побачимо, чого тобі бажається!

— Вийміть у мене з грудей мертвий камінь і верніть моє живе серце, — попрохав Петер. — Хіба це я купив твоє серце? — спитав лісовик. — Чи Міхель-Голландець, що разом з грошима дає кам'яне серце? Там, у нього шукай своє серце.

— Ех, він ніколи його не поверне, — сумно відповів Петер.

— Мені тебе шкода, дарма що ти такий поганий, — сказав, трохи подумавши, Склярчук. — І через те, що твоє бажання не безглузде, я не відцураюсь допомогти тобі. То слухай: свого серця силою ти не вернеш, а хитрощами можеш, і це не буде важко, бо Міхель як був, так і лишився дурнем, хоч і думає, ніби він дуже розумний. Іди просто до нього й роби, як я тобі скажу.

Малий лісовик навчив Петера, як і що робити, й дав йому на дорогу білого скляного хрестика, сказавши:

— Міхель не зможе зашкодити твоєму життю і випустить тебе, як тільки ти захистишся цим хрестиком і молитимешся. А коли все так зробиш і забереш назад своє серце, то знову приходь сюди.

Петер узяв хрестика, пригадав у думці, що треба робити, й пішов у володіння Міхеля-Голландця. Він тричі тукнув його на ім'я, і той негайно з'явився.

— Так ти вбив свою жінку? — спитав Міхель, несамовито регочучи. — Це добре, бо вона й справді розвіяла б усе твоє добро на старців. Тепер тобі треба на якийсь час виїхати звідси: коли помітять, що вона зникла, зчиниться неабиякий галас. Ти, мабуть, прийшов по гроші?

— Ти вгадав, — погодився Петер. — І мені треба багато грошей, бо до Америки неблизько.

Міхель пішов уперед і повів Петера до своєї хатини. Там він витяг із скрині кілька торбинок з золотом і, висипавши гроші на стіл, почав їх лічити.

— А ти, Міхелю, великий брехун, — промовив тим часом Петер, — казав, ніби дав мені кам'яне серце і взяв собі моє.

— А хіба це не так? — здивувався той. — Ти ж чуєш у грудях своє серце? Хіба воно не холодне, мов крига? Чи маєш ти страх, або жаль який, або каяття?

— Ти тільки трохи заспокоїв моє серце, але воно лишилося в грудях, і в мене, і в Езекієля — він сам мені про те хвалився. Отже, ти просто нас обдуриш. Не такий ти майстер, щоб непомітно виймати з грудей серце, не пошкодивши людини. Не вмієш ти чарувати!

— Та кажу ж тобі, — роздратовано крикнув Міхель, — що всі ви: і ти, й Езекіель, і всі інші багатії, — маєте кам'яні серця, а справжні ось тут у мене в кімнаті!

— І все ти брешеш, Міхелю! — не вгавав Петер. — Тільки брешти комусь іншому. Чи ти думаєш, не бачив я таких штук, коли їздив по світах? Оті всі твої серця зроблені з воску. Ти, безперечно, дядько при грошах, а тільки чарувати, Міхелю, ти все-таки не вмієш!

Тоді лісовик страшенно розпалився.

— Ану, ходім, — гукнув він Петера, — читай сам, знайди своє серце. Дивись, може

так битися серце з воску?

— Звичайно, з воску, — наполягав Петер. — Справжнє серце б'ється не так. Моє серце у мене в грудях, а ти в чарах не тямиш!

— Ну, то я тобі доведу! — зовсім обезглуздів з гніву Міхель. — Ти зараз сам побачиш, що то твоє серце!

Він розірвав на Петері сорочку, витяг камінь, показав йому, а тоді без клопоту поставив його справжнє серце на місце, і Петер почув, як воно забилося. Як він тому зрадив!

— Ну, а що? — засміявся Міхель.

— Так, твоя правда, — відповів Петер, нищечком витягаючи хрестика. — Ніяк не сподівався, що можна таке робити...

— От бачиш! Я чарувати вмію. Ну та годі, давай, я його знову вийму.

— Ні, голубе, зачекай з тим! — вигукнув Петер, відскочивши назад. — Мишей ловлять салом, і цього разу ти лишився в дурнях! — і почав читати всі молитви, які тільки міг пригадати.

Міхель став меншати й меншати, він упав додолу, корчився, наче гадина, стогнав і зітхав, а всі серця навколо затріпотіли, мов годинники у годинниковій майстерні.

Петерові стало дуже страшно. Він кинувся геть із хати і, тремтячи від жаху, почав дряпатися на скелю: він чув, як Міхель тупотів і казився, вигукуючи йому вслід страшні прокльони. Вилізши нагору, Петер побіг лісом. Навкруги ревла страшна буря, бив грім і палала блискавка, розбиваючи на тріски величезні дерева, але Петер щасливо досяг володінь Склярчука. Він з сумом думав про своє минуле життя, згадав свою прекрасну, добру жінку, яка стала жертвою його скнарості й жорстокості, і, дійшовши до величезної старої ялини, гірко заплакав.

Малий лісовик сидів під деревом, кутив люльку і був веселіший, ніж раніше.

— Чого ти плачеш, Петере? — спитав він. — Не вернув серця? Ще кам'яне в твоїх грудях?

— Ох, паночку, — зітхнув Петер, — поки був камінь, я не плакав, а тепер моє справжнє серце розривається з горя, тільки-но згадаю, що я накоїв! Я заганяв людей в злидні, убогих і хворих цькував псами, і ви знаєте самі, як знущався з жінки!

— Петере Мунк! Ти великий грішник! — промовив лісовик. — Тебе спаскудили гроші та неробство, і твоє кам'яне серце не знало ні радості, ні горя, ні каяття. Та щире каяття змиває всі гріхи. Якби я знав, що ти ще будеш путящою людиною, то я б тобі допоміг.

— Нічого я більше не хочу! — відповів Петер і похнюпив голову. — Навіщо мені життя, коли я лишився сам на світі? Моя мати ніколи не простить мені того, що я їй заподіяв. А Лізбет, моя дружина!.. Краще вбийте мене тут на місці, то хоч буде кінець моїм стражданням.

— Ну що ж, — сказав старий, — коли нічого іншого ти не бажаєш, то моя сокира при мені.

Він спокійно вийняв з рота люльку, витрусив з неї попіл, потім устав і пішов за

ялину. Петер же, плачучи, впав на траву і терпляче доживав смерті. Почувши позад себе легку ходу, він подумав: "Прийшла!"

— А подивись-но сюди, Петере! — почув він голос лісовика.

Петер витер сльози з очей і озирнувся: перед ними стояли його мати і жінка, приязно на нього дивлячись. Він радісно схопився на ноги.

— Так ти не вмерла, Лізбет? І ви тут, матусю, і вибачите мені кривду?

— Вони прощають тобі, бо ти щиро покався. Все забуто. Йди додому і берись за батьківське ремесло дровоपालа. Як будеш чесний і сумлінний, то житимеш у достатку і пошані, — сказав старий і зник.

Всі троє дякували й благословляли доброго лісовика. Коли вони прийшли додому, то побачили, що блискавка спалила розкішний будинок Петера з усім добром. Та стара батькова хатина була недалечко, і вони попрямували туди, анітрохи не журячись за втраченим багатством. Але підійшовши ближче, вони не впізнали свого старого двору: там стояв новий гарний будиночок, — все в ньому було чисте й чепурне.

— Це подарував Склярчук! — зрадів Петер.

— Як тут гарно! — вигукнула Лізбет. — Нам тут буде набагато краще, ніж у тому палаці з безліччю слуг.

Відтоді Петер Мунк став працюючим і чесним чоловіком. Він вдовольнявся своїм скромним заробітком, не нарікав на долю, все добував сам, і всі в лісі любили й шанували його. Він ніколи не сварився з жінкою, шанував матір і завжди допомагав бідним, що стукали в його двері.

Коли через рік пані Лізбет народила хлопчика, Петер пішов на гору і примовкою покликав лісовика. Але той не з'явився.

— Пане Склярчук, — промовив Петер, — послухайте мене. Я хотів тільки покликати вас до себе в хрещені батьки, більш нічого!

Відповіді не було, тільки легкий вітерець зірвав додолу кілька шишок із старої ялини.

— Ну, то візьму хоч їх на згадку, — сказав Петер, — коли вже ви самі не хочете вийти.

Він поклав шишки в кишені й пішов додому. Коли ж дома згадав про них, то в кишенях замість шишок виявилось кілька торбинок із золотими монетами, і серед них — жодної фальшивої.

То був дарунок хрещенику від малого лісовика.

Так жив собі тихо й спокійно, ні на що не нарікаючи, Петер Мунк. Жив він довго і, вже як посивів, часто казав: "Далеко краще вдовольнитися невеликим і бути щасливим, ніж мати незліченні багатства та холодне кам'яне серце!"